

SAKKUK, DABS OG KROPPING – MADKULTUR SOM GENVEJ TIL EN OVERSET KULTURARV

■ NIELS KAYSER NIELSEN

INDLEDNING

Kristi Himmelfartsdag 2009 var en smuk dag på den jyske vestkyst. Den formiddag var der desuden D-dag på havnen i Hvide Sande. På torvet mellem Hvide Sande Boghandel, Vestjysk Bank og Sømandshjemmet klingede det af svenske sømandsvalse og Giro 413 til tonerne fra harmonikamusik og mandolinspil. Der var "Dabs-dag" i Hvide Sande, og en del turister samt endnu flere lokale var mødt op for at drikke et glas fadøl og spise et par dabs. Stemningen var god, og folk hyggede sig. "Det her er bedre end fisse", var der én, der sagde. Man fejrede sig selv og sin hjemegn med fortæring af de saltede, vindtørrede isinger, som havde været "på snor" en god uges tid. Vejret havde været godt med sol og frisk blæst, så dabsene var præcis, som de skulle være. Problemet var, at de for hurtigt slap op, men ellers havde Leo "Fjæt" og Enevold, der havde ansvaret, behandlet dem godt – hængt dem op i halerne to og to med *strips* og med en tændstik mellem dabsene, så deres flader ikke stødte mod hinanden. Dabs skal have luft.

For år tilbage fortalte en tidligere kollega mig, at han i juledagene havde været på familiebesøg i udkanten af Store Vildmose. Han havde spist fullingsteg, dvs. stegt kød med fulling, der er boller af franskbrød, hvedemel, smør og æg samt fedt og sirup. "Jeg blev så forædt", erklærede han. Man tror ham gerne. Erik Koed Westergaard, som der skal vendes tilbage til adskillige gange i det følgende, er ikke i tvivl om fullingstegens ingredienser og herkomst. Den er en nordjysk variant over den slesvigske eller holstenske klump med flæsk og sirup.¹ Tung kost.

I en beretning fra Læsø hedder det sig, at lokale fiskere tidligere mødtes med svenske fiskere fra Vestsverige. Man gik ombord hos hinanden for at akkordere om prisen på fisken, hvorefter man drak kaffe sammen, fortalte historier og udvekslede oplevelser fra den store verden: "Der blev pratet en masse med svensken. Sproget måtte vel nærmest kaldes "kattegatsk".² Den svenske kaffe var ren kaffe, noterede man sig, dvs. uden cikorie, "så den var tynd", mente man.

Hvad fortæller disse tre historier: en deltagerobservation, en mundtlig overlevering og en skriftlig beretning? I første omgang ikke så meget, ud over at centrere

¹ Koed Westergaard 1988, 221.

² Espgaard 1978, 37.

sig om mad og fødevarer og pege i retning af tradition, arv og bevaring. Hver for sig er de på sin vis pointeløse. Sammenstillet med en række andre scenarier af i første omgang mad- og fødevareremæssig art, dernæst af kulturudvekslingsmæssig karakter, er situationen imidlertid en anden. Der dukker et vis mønster op, når man inkluderer disse forskellige og disparate kilder i en kildepluralisme, hvor de kan fungere som indikationer og ledetråde. Om end man aldrig helt kan tilsidesætte forskellige grader af usikkerhed i anvendelsen af sådanne spor; kan der argumenteres for, at der i det marginale, trivielle, utilsigtede og tilsyneladende irrelevante alligevel kan dukke mønstre op.

I det følgende skal der anføres en række andre madkulturelle indicier, som gerne skulle lede os et bestemt sted hen i retning af et mere specifikt bestemt madkulturelt mønster, hvorefter vi rent metodisk vil anvende madkulturen som et nøglehul. Denne nøglehulsmetodik er bragt på banen af den svenske etnolog Stefan Bohman i forbindelse med en diskussion af kulturarvsbegrebet og kulturarvens funktioner. Med den mener han, at et givet fænomen – som her mad – dels kan studeres i sig selv, dels kan ses som en ”nøgle til kundskab til andre foreteelser i samfundet”, hvor der inde bag ved åbner sig en verden af betydninger og kulturelle mønstre, politik og sociale forhold.³ Bohman bruger musikken som nøgle; her tages madkulturen i brug. Bohmans metodiske greb er nært beslægtet med den etnologiske undersøgelsespraksis, hvor man gennem grundige analyser af tilsyneladende banale hverdagsfænomener frilægger dybere kulturmønstre, der siger noget om grundlæggende synsmåder og socioøkonomiske forhold.⁴

Det leder os frem til problemstillingen i denne artikel: at man med maden som indikator kan pege på en overset dansk kulturarv, som imidlertid ikke er af snæver national art, men peger ud over landets grænser og har en tydelig transnational karakter. Den nationalliberale samfundsforståelse med den monocentralisme, der blev et resultat af begivenhederne i 1864 – med den fatale indsnævring af dansk national identitet – har ikke kunnet levne plads til denne del af den samlede danske kulturarv. Denne indikationsvejledte påpegning sker på baggrund af Fernand Braudels udsagn om, at fødevarer og deres historie er andet og mere end anekdotisk, dvs. tilfældigt, stof.⁵ Historiografisk knyttes der an til den forskningstradition, som centreret om bl.a. studehandelen er blevet udviklet ved museerne i henholdsvis Holstebro (Esben Graugaard) og Lemvig (Ellen Damgaard), samt i det aktive historikermiljø i Esbjerg, repræsenteret af folk som Mette Guldberg, Poul Holm, Flemming Just og Morten Hahn-Pedersen, der alle har forsket i søfartshistorie og handelsforbindelser i Vestjylland. Endvidere skriver artiklen sig ind i den nyere forskning i grænselandets historie, der med navne som Peter Dragsbo, Inge Adriansen, Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Steen Bo Frandsen står stærkt

³ Bohman 2008, 122ff.

⁴ Ehn og Löfgren 1990, 10f.

⁵ Braudel 1977, 11.

i påvisningen af dansk-tyske og slesvig-holstenske kulturforbindelser og dermed nye vinkler på dansk nationalismeforskning.

SAKKUK, KROPPING OG MÅRREGODT

I Erik Koed Westergaards bog om danske egnsretter står der at læse, at den mest udprægede egnsret på Læsø er den såkaldte kropping, en kogt byggrynsbolle, som man spiste til gule ærter, grønkåls- eller hvidkålssuppe. Udover byggryn blev den lavet af hakket løg, æg, lidt mel til at binde sammen samt letsaltet flæsk eller spæk.⁶ I lokale fremstillinger fra Læsø hedder det, at kroppingen blev lavet uden flæsk, men kogt sammen med flæsk i en kålsuppe.⁷ Den menes at være af hollandsk herkomst, men navnet kunne også pege i svensk retning, hvor der er serveres ”kroppkakor”, lavet af kartoffelmos, langs både Kattegatkysten, i Blekinge samt på Öland og Gotland. Etnologen Bjarne Stoklunds beskrivelse af retten peger, hvad angår både ingredienser, tilberedning og klumpernes størrelse, da også i den retning.⁸ Byggrynene og melet taget i betragtning er sandsynligheden for en oprindelig hollandsk eller nordtysk herkomst dog nok størst, hvor de er beslægtede med de såkaldte ”tyske klumper” af bygmel, senere også med de rå, revne kartofler – eller kartoffelmos som i Sverige – der var populære i Syd- og Sønderjylland op til midten af 1900-årene. I øvrigt forekommer ordet kropping eller krapping mange steder på både Vestkysten og Skagerakkysten som fyld; enten som fyld i fjerkræ eller som en melbolle, man stoppede i hovederne på fisk.

Mere entydigt nordisk og atlantisk beslægtet er til gengæld måden at tørre eller salte kød i stedet for at røge, som har været mere gængs i Nordtyskland. I både Skotland og langs Norges kyster har det været den mest almindelige måde at konservere fisk og kød. Bjarne Stoklund peger på, at tørret fisk blev hjembragt som last i de tømmerskuder, som fra Læsø sejlede på Norge og tilbage til Læsø. Med sig nordpå kunne man have langtidsholdbart skibsbrød af rug, kaldet kavringer eller ”kåvringer”.⁹ Navnet på brødet kan betegnes som samnordisk. Sammensætningen af kartofler og gulerødder peger ligeledes nordpå. I Vendsyssel har man en ret benævnt mårregodt som består af stuede kartofler og gulerødder, hvor der bag navnet gemmer sig en henvisning til det svenske ord for gulerod: ”morot”. Nordpå til Sverige og Norge peger også brugen i Skagen af tranebær til stegte rødspætter og ising. Lidt sydpå i Ålbæk og Fladstrand spiste man traditionelt tyttebær til stegt fisk, ligesom syltede rødbeder ligeledes var hyppigt forekommende. Forbindelsen nordpå og tværs over Kattegat, hvor man både i Göteborg og Varberg spiser tyttebær til stegt torsk, er umiskendelig. Brugen af stegte løg til fisk peger også i retning

⁶ Koed Westergaard 1988, 234.

⁷ Espegaard 1978, 25.

⁸ Stoklund 2009, 171f.

⁹ Ibid., 152.

af den svenske vestkyst. Det samme gælder kombinationen af fisk og brun sovs, som findes på begge sider af Kattegat.¹⁰

Tydelig henvisning til Norge har man i form af havtasken, der regnes for at være så skrækeligt grim på grund af sin brede mund, at den mange steder anses for at være uspiselig. Under navnet "breiflabb" regnes den i Norge for at være én af de mest delikate spise-fisk, og udmærker sig ved sit faste, hvide kød. Den er blandt de dyreste fisk på spiserestauranter i Oslo, Bergen og Stavanger.

Yderligere en indikation på tætte forbindelser mellem Nordjylland og Sydnorge samt Vestsverige har vi i måden at lave fiskesuppe på. Medens den syddanske fiskesuppe er sursød, er den i Vendsyssel, på Sørlandet og langs den svenske Kattegatkyst lieret med enten en meljævning af vand eller kærnemælk eller i nyere tid sur fløde.¹¹

Endelig er man ved kysterne i Kattegat- og Skagerakområdet også begejstrede for makrellen, som andre steder i Danmark fortrinsvis spises som røget fisk. Nordpå spises den også med stor fryd stegt eller som ingrediens i en fiskesuppe. Så populær er den i Göteborg, at den ene af byens tre store fodboldklubber, GAIS, der spiller i grøn- og sortstribede trøjer, overalt i Sverige er kendt under navnet "makrillerna". I Vendsyssel spises makrellen undertiden som "ræset", dvs. rensat og strøet med salt; dvs. samme tilberedningsmåde som man benytter i Bohus Län ved "drösad torsk", hvor dog torsken, som er mindre fed og derfor ikke så saltmodtagelig som makrellen, saltes en time til halvanden inden tilberedning.

Til slut skal nævnes sammensætningen af fisk og flæsk. Det menes ganske vist, at brugen af flæsketerninger som ledsager til fisk er en forholdsvis sen foreteelse, som man i Vendsyssel ikke fik råd til før i sidste halvdel af 1800-tallet, hvorefter den imidlertid blev såre almindelig. Ved retten "drösad torsk" går ingredienserne igen i blandingsforholdet ca. 4:1.

Men også den anden vej er trafikken gået. I *Ældste danske Kogebog* fra 1616, som hviler på et tysk forlæg, er der en opskrift på æggeost med sukker, som i dag regnes for at være Bohus Läns mest udprægede "landskapsrätt". Det forlyder, at retten har floreret i Kattegatområdet i flere århundreder, hvor vi har opskrifter fra Skåne omkring århundredet 1800-1900, ligesom der også findes en bergensk udgave heraf fra samme tid.

De nævnte indikationer peger alle i en bestemt retning, nemlig af et vist samkvem med tilhørende kulturpåvirkninger nordpå til Norge og Sverige og vestpå til Skotland og De britiske Øer. Som Carl Klitgaard grundigt har påvist det, har der med havet som forbinder – og den var langt større end adskillelsesfunktionen – været både erhvervsmæssige og ægteskabelige forbindelser over hav. Man er blevet gift med en norsk eller en svensk kvinde, har måske selv været bosat der igennem kortere og længere perioder; måske som følge af dårligt vejrlig, måske som følge af

¹⁰ Koed Westergaard 1988, 248.

¹¹ Ibid., 231.

bedre fiskerilykke. Nordmænd og svenskere har tilsvarende bosat sig i Skagen, i Løkken og Blokhus¹².

Længere ned langs den jyske vestkyst, dvs. syd for Limfjorden, er trafikken ikke gået nordpå, men sydpå; både til lands og til vands. Også her er der talrige indikationer af tætte forbindelser til Nordtyskland og til Holland. Vi nøjes her med at fokusere på området mellem Lemvig og Fanø.

På Fanø er man, modsat Nordjylland, så tæt på Hertugdømmerne og Tyskland, at røgning indgår som en fast bestanddel. Her røger man dabsen, så den bliver til en bakskuld, ligesom den velkendte Fanøpølse også er røget. Den er desuden ganske stærkt krydret, i gamle dage med peberkorn, nu for tiden også med karry, hvilket ligeledes indikerer påvirkning sydfra. I det hele taget er Fanøs madtraditioner påvirket af nærheden til Vestslesvig. Ligesom mange andre unge op langs Vestkysten tog man om sommeren tjeneste i de rige marskegne, hvor man har stiftet bekendtskab med retter som tyske klumper, sursteg og hvidkålsbudding. I modsætning til andre vestjyske egne var det især pigerne, som tog tjeneste som tyende på de rige gårde i Hertugdømmerne. De unge karle drog snarere til søs, hvor de, ligesom så mange andre unge mænd på Vadehavsøerne i den florissante tid i 1700- og 1800-tallet, i vid udstrækning tog tjeneste hos nordtyske og hollandske skippere og rederier.

Det er her Fanøs "nationalret" sakkuk kommer ind i billedet. Den laves af sprængt kød, kartofler, spækterninger, svitsede løg, sirup og smør, der, som navnet angiver, er blevet kogt i en pose.¹³ Den minder i både ingredienser og tilberedning om en tilsvarende hollandsk ret og er sammen med de mange hollandske kakler og fannikernes traditionelle egnsdragter tegn på hollandsk kulturpåvirkning. Imidlertid kan man ikke se bort fra, at navnet også kan være af plattysk eller måske frisisk herkomst. Koed Westergaard angiver, at sammensætningen af kartofler, melbudding, flæsk og sirup ligner den nordfrisiske og vestslesvigske "klump" med melbolle, kartofler og røget flæsk stegt i fedt og sirup.¹⁴ Om hollandsk, vestslesvigske, holstensk eller frisisk synes der under alle omstændigheder at være tegn på madkulturelle forbindelseslinjer over havet sydpå. Endnu tydeligere er dette selvsagt i Sønderjylland, men det er karakteristisk, at den omfattende brug af krydderier, som vi kender fra sønderjysk kogekunst, ingenlunde er ukendt heller på Fanø, hvor der kan indgå både sukat, ingefær og kardemomme i såvel middagsretter som bagværk.

Længere nordpå – fra Blåvand, over Holmslands Klit og helt op til Torsminde – ses der også påvirkning fra Vestslesvig, Nordtyskland og Holland. Jo længere nordpå langs Vestkysten man kommer, desto mere viser der sig imidlertid en vestvendt kulturpåvirkning. Saltning og vindtørring erstatter gradvis røgningen. Dabsen fra Hvide Sande er omtalt. Det tørrede fårelår, der blev anset som en stor delikatesse,

¹² Klitgaard 1939-41.

¹³ Koed Westergaard 1988, 194ff.

¹⁴ Ibid., 12.

peger mest i retning af Skotland og Norge. En af undtagelserne fra denne regel er den røgede helt, hvor det imidlertid skal tilføjes, at det på Vestkysten snarere er den koldrøgede, mere salte og seje helt, der spises og ikke den varmrøgede, som man kender det i de nordiske lande. Hvis det passer, som det hævdes, at man i 1800-tallet på Holmslands Klit har spist fisk 21 gange om ugen, har der nok været behov for at variere, dvs. både salte, tørre og røge fisken, hvoraf det var de bedste, dvs. fedeste, fisk, såsom sild, ål, knurhane og makrel, som blev røget.¹⁵

Og så kan vi vende tilbage til Læsø. Også her har man røget, tørret og saltet. Problemet var imidlertid, at saltningen, som man på Læsø havde så gode forudsætninger og så lange traditioner for – med ”sydesalt” som det store slagnummer – gik hårdt ud over skovene på Læsø. Tilsammen bevirkede disse faktorer, at kosten på Læsø blev mere præget af kold mad og tørkost end så mange andre steder.¹⁶ Samme situation har man haft på det træfattige Island.¹⁷

GENNEM NØGLEHULLET: TO SLAGS KULTURARV

Nu har vi så ledt en række indicier frem, som synes at pege i en bestemt retning og føre os hen til et fælles nøglehul. Men hvad er det så, vi ser gennem dette hul, når vi – på jagt efter kulturarven – kigger ind gennem det?

Vi ser en scene, over hvilken der med store bogstaver står kulturarv. Den ene side af denne scene er fuldt belyst med aktører, som fører både det store ord og sig selv frem. Den anden derimod henligger i delvis mørke; deltagerne gør ikke meget væsen af sig. Det virker næsten, som var de sat i skammekrogen. Men det kan vel ikke passe, for de uoplyste personer synes slet ikke at skamme sig, og personerne fra den belyste side af scenen ser knap nok på dem. De lader hånt om dem og værddiger dem næppe et blik. Det ser ud som om, at man er helt ligeglade med dem. Til gengæld er det lige så tydeligt, at aktørerne fra den belyste side mener, at de har krav på hele scenen og insisterer på at tage den i brug i sin helhed. De argumenterer med, at de har haft scenen for sig selv siden 1864 og aldrig været vant til at dele den med nogen uden for hovedstaden og da slet ikke med tranlamper fra periferien, der repræsenterer en helt anden kultur end de dannedes, de formuendes og de begavedes. Denne ”tarvelige” kultur har sjældent ladet sig høre i medierne, herunder de helt eller delvis statsfinansierede public serviceorienterede tv-kanaler.

Men lad os nu forlade det metaforiske niveau og se nøjere på begrebet kulturarv og på forvaltningen af den.

Kulturarv er en besværlig størrelse at have med at gøre. Den pukker på entydighed og rene linjer. Selektionsmekanismerne har svært ved at acceptere grums i kategorierne og kanon’erne. I centralistiske nationsstater, som den danske, er dette yderligere kompliceret. Her tenderer arveaspektet let til at ende i en grim mangel

¹⁵ Folke Ax 2009, 193.

¹⁶ Stoklund 2009.

¹⁷ Jónsson 1997.

på kulturelt demokrati og medborgerskab, hvor man har svært ved at acceptere "de andres" kulturarv.¹⁸ Tilsvarende har man svært ved at anskue kulturarven i et nationsoverskridende lys. Kulturarvens transnationale dimensioner er som hovedregel blevet stedmoderligt behandlet, som det bl.a. fremgår af de kanon'er vedrørende f.eks. billedkunst, arkitektur, musik, litteratur etc., som Kulturministeriet har opstillet.¹⁹

Her trækker man på en lang og vedholdende arv fra 1800-årene, hvor nationalismen begyndte at blive et massefænomen med et ganske særegent indhold, som ikke mindst historiefaget var medvirkende til at fremme.²⁰ I Danmark er vi i den situation, at der i årtierne omkring 1850 – i en tydelig pleje af hovedstadens interesser på bekostning af provins og periferi – blev installeret en centralistisk forståelseshorisont, som klædte sine egne partikularistiske, københavnske interesser i fællesnationale gevandter. Denne selektive pleje blev sat som målestok for, hvad der var den "rigtige" danskhed. Den centralisme, som var indbygget heri, blev ikke bragt til ophør af folkestyret efter 1849 som lagde sig voldsomt i selen for at undgå en regionalisering. Understøttet af kunsthistorien, litteraturhistorien og videnskabshistorien blev den centralistiske opfattelse befordret af historieskrivningen, som videreførte synspunktet, at der ikke var provinser og regioner i Danmark, og at det derfor var meningsløst at tro, at centralmagten kunne være undertrykkende.²¹

Denne optik har tilsyneladende haft en lang virkningshistorie og kaster stadig sine skygger²² og har bl.a. haft svært ved at acceptere indvandrerens bidrag til dansk kultur, såsom traditioner og levevis hos de polske roepiger på Lolland og kartoffeltyskerne på Alheden og ved Randbøl.²³ Det er ikke sært, når kulturarv har med både erindring og glemsel at gøre. Udgangspunktet for den er en tidsåndsbestemt selektion, hvor noget løftes frem og gøres til genstand for institutionaliseret hyldest, pleje og højtideligholdelse, medens andet skydes i baggrunden for til slut at forsvinde ud af billedet. I den forbindelse kan det nok være værd at holde sig for øje, at det glemte og fortrængte ofte stiller det erindrede i relief.²⁴ Fortrængningen af "de andre" siger mere om fortrængerne og deres interesser end om de(t) fortrængte.

Dette leder os over til den næste problemstilling: hvad er det, som ligger uoplyst hen? Analytisk set aftegner der sig tre centrale glemselsområder: a) Hertugdømmerne, b) den vestjyske trafik op og ned langs Vestkysten, udover havet vestpå og nordpå til Norge og c) den nordenfjordske skudehandel. Disse er, som vi skal se i det følgende, eksempler på en kulturarv, der er kendetegnet ved grænseoverskridelse.

¹⁸ Dragsbo 1995.

¹⁹ Kulturministeriet (udg.) 2006.

²⁰ Grinder-Hansen 2008, 154ff.

²¹ Steen Bo Frandsen 2004, 34, 38, 49.

²² Grinder-Hansen 2008, passim.

²³ Buciek 2009, 79.

²⁴ Frandsen 2008, 305f.

Det er nærliggende at betegne denne grænseoverskridelse som transnational for så vidt som der i dette begreb sker en forening af elementer fra det sociale og geografiske rum, nationalstaten, lokalhistorien og internationale institutioner såsom sejls og markeder.²⁵ I alle de nævnte områder har den transnationale overskridelse af det snævert nationale været et karakteristisk træk. Næppe fordi man har haft det som en strategi eller som et villet mål, men fordi historiens veje er gået ud over landets grænser. Ligesom man med den svenske historiker Torkel Jansson kan skelne mellem en nationalisme *an sich*, som finder sted uden en *master plan*, og en nationalisme *für sich*, der er intentionel og målrettet, kan man foretage en tilsvarende skelnen mellem transnationalisme *an sich* og *für sich*, hvor transnationalismen i det første tilfælde fremstår som en *de facto* transnationalisme, der så at sige bare finder sted snarere end som et refleksivt projekt.²⁶ Som hovedregel er nationalismen mere orienteret i forhold til en rumdimension end i forhold til tidsdimensionen. Relationalitet, gensidighed og de enkelte subjekters forhold til og udveksling med hinanden er her vigtigere end nationalismens abstrakte idégrundlag med dyrkelse af bestemte inkluderende principper, såsom sprog, historie, skikke og territorium.

HERTUGDØMMERNE

I Helstaten var Slesvig det mest betydelige kvægområde. Denne del af monarkiet havde den største bestand af kvæg i forhold til både areal og indbyggertal. Særligt godt nød man af eksporten til Storbritannien, hvor korntolden blev ophævet og kvægimporten givet fri i 1846.²⁷ Det betød en tredobling af udførslen af levende kvæg fra midten af 1840'erne til midten af 1860'erne. Slesvig – og her især halvøen Ejdersted – var den del af Helstaten, hvortil kvæget nordfra blev opkøbt i foråret for så at græsse sommeren over og blive solgt til slagting om efteråret.²⁸ Både levende kvæg og slagtekvæg dannede grundlaget for en særdeles kraftig kapitalakkumulation.

Men ellers var det Holsten, der udgjorde det egentlige centrum. Holsten lå fjernt fra magtens politiske centrum i hovedstaden, men udgjorde et så tungvejende økonomisk centrum, at hovedstadens finanskapital og embedsborgerskab i økonomisk henseende var bange for den politiske periferi.²⁹ Det var der al mulig grund til. Urbaniseringen i Hertugdømmerne var længere fremme end i Kongeriget. Her boede i 1700-årene en større del af befolkningen i byer end i den kongerigske del af monarkiet. Håndværkerne udgjorde kernen i købstædernes befolkning.³⁰ Landets næststørste by i 1800-tallets første halvdel var Altona efterfulgt af Flensborg. I 1843 var der seks købstæder med mere end 10.000 indbyggere. Blandt dem lå kun Køben-

²⁵ Clavin 2005, 436ff.

²⁶ Jansson 1995; Höjer 1999; Kayser Nielsen 2009, 81ff.

²⁷ Schultz Hansen 2009, 26.

²⁸ Schultz Hansen 1994, 62.

²⁹ Frandsen 2008, 344f.

³⁰ Henningsen 2008, 367.

havn i Kongeriget efterfulgt af Altona med 28.000, Flensborg med ca. 15.500, Kiel 12.344, Slesvig 11.298 og Rendsborg 10.009.³¹ Væksten i Hertugdømmerne skyldtes ikke kun landbruget, men også industrien. Neumünster blev på grund af sin tekstilindustri, der tegnede sig for to femtedele af monarkiets samlede produktion, kaldt Holstens Manchester, og indenfor jernindustrien var Carlshütte i landsbyen Büdelsdorf uden for Rendsborg førende. Hertil kom bl.a. kobbermøllen ved Kruså, teglværkerne i Egernsund samt industrianlæggene i Christiansdal ved Haderslev fra 1772.³² Af landets købstæder var kun København og omegn samt Horsens mere industrialiseret end byerne i Slesvig-Holsten.

En væsentlig del af denne modernisering bestod i en veludbygget infrastruktur, der understøttede handelen, hvis omsætning blev omtrent tredoblet i perioden 1824-46.³³ Blandt såvel danske som tyske historikere er der enighed om, at de danske interesser gik ud på at hindre nord-sydgående jernbaneforbindelser mellem Hertugdømmerne og Hamburg, da jernbanebyggeriet for alvor tog fart i årene omkring 1850. I stedet satsede man på øst-vestgående forbindelser.³⁴

Hovedelementerne i denne infrastruktur var ved siden af skibsfarten de brostensbelagte chausséer og jernbanerne. I 1832 blev den første chaussé åbnet, mellem Altona og Kiel. Den blev i 1844 fulgt op af Helstatens første jernbane, som ligeledes løb mellem Altona og Kiel, således at handelsborgerskabet i Altona kunne stå i tæt forbindelse med det akademiske miljø i landets anden universitetsby, Kiel. Strækningen kunne med tog tilbagelægges på under tre timer. Efter begivenhederne i 1848-50 blev der i 1854 åbnet en tværgående banelinje mellem Flensborg og Husum-Tønning. Det, man hermed ville undgå, var at skabe forbindelse mellem de slesvig-holstenske købstæder og Hamburg. Med tværbanen ville indflydelsesrige kredse i Flensborg i stedet trække transithandelen mellem Østersø og Nordsø ind over Flensborg og dermed mindske Hamburgs økonomiske dominans.³⁵ Det vakte gehør i nationalliberale kredse i hovedstaden og er et tydeligt vidnesbyrd om datidens stærke politiske scenarie: Frygten for Hamburg.

Denne frygt blev udslagsgivende for det nationalliberale, elitedyrkende handels- og embedsborgerskab i København. I modsætning til harmoniliberalismen i Norge og Sverige drejede de nationalliberales politik sig ikke om sædelighed og samfundssind, men om centralisme og kras egennytte. Det dagspolitiske, brændende spørgsmål i København i 1830'erne og 1840'erne var, hvorledes man skulle håndtere toldgrænsen ved Kongeåen. Den betød i grove træk, at kongerigets varer kunne eksporteres toldfrit til Hertugdømmerne, medens industrivarer produceret dér skulle belægges med indførselstold ved import til den kongerigske del af mo-

³¹ Frandsen 2008, 55.

³² Rendboe og Dragsbo 2005.

³³ Rerup 1982, 1.

³⁴ Bracker 1987, 194ff.

³⁵ Schultz Hansen 2009, 46f.

narkiet.³⁶ Her trådte de nationalliberale i karakter. Skønt principielt tilhængere af toldfrihed fandt man, at toldgrænsen skulle opretholdes, således at slesvig-holstenske varer blev dyrere i kongeriget. I forbindelse med toldreformen 1838 stillede de københavnske liberale forslag om en tillægsafgift på varer, der var indført uden om Øresund og bælteerne.³⁷ Risikoen var, at man dermed drev provinsen i armene på Hamborg, men den risiko var man villig til at løbe i respekt for pleje af handelsborgerskabets interesser i København. Ganske vist var den kongerigske del af Helstaten stedt i stagnation og handlingslammelse i årtierne efter Napoleonskrigene, men viljen til at pleje snævre hovedstadsinteresser fejlede ikke noget. Det kunne der da også være en vis ræson i. Lübeck, der med sine 25.000 indbyggere var på størrelse med Altona, havde tætte handelsmæssige forbindelser til Fyn og Lolland-Falster, medens Hamburg var metropolen for jyderne. Som Erik Koed Westergaard ikke uden en vis realitetssans slår fast: "For mange var Hamborg næsten Vestjyllands hovedstad".³⁸ Nok så konkret kan det konstateres, at mellem en tredjedel og halvdelen af Jylland var hamburgersk valutaområde. Mand og mand imellem blev der brugt lybske og hamburgerske mønter.³⁹ Som Hans Schultz Hansen har formuleret det, var der i Hertugdømmerne – og, kan vi tillægge, betydelige dele af det sydlige Nørrejylland – tale om to hovedstæder: medens hovedstadsrollen politisk set blev spillet af København, "var Hamborg i økonomisk forstand altid Hertugdømmernes egentlige hovedstad".⁴⁰

Det var ind i en sådan sammenhæng med en benhård konkurrence mellem et økonomisk tilbagestående, men administrativt magtfuldt hovedstadsmiljø og et driftigt og progressivt centrum i Hertugdømmerne, at stænderforsamlingerne så dagens lys i 1834 som et tyskimporteret, progressivt bidrag til den danske nation.

VESTJYSK TRAFIK

I 1788 blev studehandelen givet fri efter at have været et adelsprivilegium gennem århundreder. Det betød et voldsomt opsving for det vestjyske landbrug, hvor der umiddelbart bag klitterne i engarealerne og ådalene fandtes en jord som i bonitet var på højde med den bedste i Danmark, og som dannede baggrund for en omfattende eksport af først heste, siden kvæg og stude. Alt hvad der kunne gå, kom ud at spadsere sydpå til de store markeder i bl.a. Læk og Husum og videre ned i Holsten. Ja, selv store flokke af gæs kunne man se på drivvejene sydpå. I de foregående årtier havde man overalt i Vestjylland været vidne til en række store "godsslagtninger", hvor rige bønder og bondelaug købte mange godser op, begyndende med opkøbet af Gudumkloster øst for Lemvig kort før jul 1757, hvor ti fæstebønder købte

³⁶ Frandsen 1996, 147.

³⁷ Ibid., 161.

³⁸ Koed Westergaard 1988, 198.

³⁹ Rerup 1982, 16.

⁴⁰ Schultz Hansen 2008, 35.

deres gårde til selveje ved en auktion.⁴¹ Fra omkring 1755 var der – på de gode jorder – hele sogne omkring Lemvig, hvor bønderne blev selvejere.⁴² Yderligere vind i sejlene fik det jyske og især vestjyske landbrug som følge af Napoleonskrigene og fastlandsspærringen. Tabet af flåden og Statsbankerotten i 1813 medførte en øget orientering mod Altona-Hamburg som det store handels- og kreditcentrum. Det var ligeledes herfra og i Tønning, det levende kvæg til England blev udskibet.

Denne transport sydpå, foranstaltet af velbjærgede lokale bønder, som ikke for-drede de store investeringer i andet end aflønning af drivere og opkøb af kvæg, svin og stude, udgjorde den ene tredjedel af den vestjyske trafik til Hertugdømmerne. Systemet blev båret oppe af et større økonomisk netværk af ”kvægbaroner”, som var indgiftede i hinandens slægter og som også kunne være gift med døtre af velstående kolleger i Slesvig-Holsten. Ellen Damgaard har påvist en lang række af disse slægtskabsforbindelser op og ned langs Vestkysten.⁴³ Ifølge J.C. Halds oplysninger på baggrund af en uges rundrejse i Ringkøbing Amt i efteråret 1825 opkøbte en del af de mest velstående bønder deres stude i Thy og Salling, hvor kvaliteten var helt i top. Efter opdræt på Holstebro- og Lemvigegnen blev de så eksporteret sydpå; helt ned i Mecklenburg blev der handlet vestjysk kvæg, dvs. i et økonomisk-kulturelt udvekslingsnetværk, der strakte sig fra Thy og langt ned i Tyskland.⁴⁴

Hjemmehørende i denne afdeling er også de talrige arbejdsvandringer sydpå, som Kirsten Linde har undersøgt. Efter at have vandret sydpå langs studedrivervejene eller langs strandkanten samledes piger og karle fra Vestjylland på de store ”folkemarkeder”, på bl.a. Reberbanen i Kolding eller foran Katdøren i Ribe Domkirke, for at aftale sommerarbejde hos marskbønderne.⁴⁵ På trods af den store mobilitet og på trods af, at tjenestefolkenes fraflytning fra de vestjyske sogne var større end tilflytningen, er der imidlertid sikre beviser for, at en væsentlig del af de unge efter endt sommertjeneste er vendt tilbage til hjemegnen og dermed har skabt muligheder for en vis kulturel påvirkning.⁴⁶

Den anden store trafik udgjorde de købstadskøbmænd, der som hovedregel var efterkommere af de omtalte ”kvægbaroner”, som havde tjent godt med penge i 1700-tallet og i første halvdel af 1800-tallet. De stod stærkt i købstæder som Lemvig, Holstebro, Ringkøbing og Varde. De nøjedes ikke med den lokale udfoldelses-scene, men sendte så småt deres sønner til Altona og Hamburg, senere Newcastle og London, for enten at gå i skole dér eller komme i handelslære for derefter at slå sig ned som kvægimportører og handelsmænd. Disse sønner, der ofte blev gift med kvinder fra de lokale pendantmiljøer, udgjorde forposten i de åbne vestjyske samfunds orienteringer syd- og vestpå; både til lands og til vands. Sejltiden spillede her

⁴¹ Kaae 1984, 39.

⁴² Damgaard 1991, 16.

⁴³ Damgaard 1993.

⁴⁴ Hald 1833, 193.

⁴⁵ Linde 1993.

⁴⁶ Linde 1996.

en ikke ubetydelig rolle. Det kunne tage op til fjorten dage at sejle fra Lemvig til Aarhus, medens man med den rette vind kunne sejle til Altona på tre dage og nå Englands østkyst på 5-7 dage.⁴⁷

Den blokering, som tabet af Hertugdømmerne indebar, blev opvejet af en omfattende trafik på London og især Newcastle, som Esben Graugaard har undersøgt, hvor der i årene 1876-1892 boede hele tyve kvæggrossister i Newcastle.⁴⁸ Trafikken ophørte ikke før end i 1890'erne, hvor englænderne benyttede et påskud om mund- og klovsyge i Danmark til en beskyttelse af importeret frosset kød fra kolonierne.

Den tredje store gruppering var bondeskipperne og rederne på Vestkysten med Fanø og Ho Bugt som centrum. Kendetegnende er, at deres virksomhed var tilknyttet små ladepladser og landingssteder med sejlads dels i Vadehavet, hvor Altona og Amsterdam var de store mål, dels i Skagerrak, hvor nogle skippere også sejlede til Norge.⁴⁹ Op til midten af 1700-tallet havde Varde med udskibningshavn i Hjerting og ikke mindst Ribe med Rømø været toneangivende for den vestvendte eksport. Det ændrede sig i løbet af 1700-årene, især efter at Fanøs befolkning i 1741 købte deres ø fri af kronen og nu ikke længere var tvunget til at gå over Ribe.⁵⁰ Nu kunne øens handelsflåde for alvor sætte fart og selv score fortjenesten på lovligt grundlag. I 1780'erne og 1790'erne fik man for alvor vind i sejlene. Destinationerne for sejladsen var i årene efter 1800 både Holland, Tyskland, Norge og Storbritannien, medens det ved midten af 1800-tallet især var til norske, baltiske og engelske havne, sejladsen gik.⁵¹ På det tidspunkt var Fanø totalt dominerende som provinsens største handelsflåde. Det satte jernbanerne og dampskibene en effektiv stopper for, men i hen ved 200 år havde der her været et livligt centrum for eksport af danske varer ud i alle verdenshjørner og en kun ringe forbindelse med København.

Takket være bondeskipper Søren Raschs optegnelser, udgivet af H.K. Kristensen i 1977, kan vi danne os et indtryk af den vestjyske skudehandel. Hans manuskript tager sin begyndelse i 1792, hvorefter han hvert år indtil sin død har foretaget optegnelser, så vi kan følge hans færden i detaljer. Han var født i Ho i bunden af Ho Bugt 1783 og døde sammesteds 1848. Sin styrmandseksamen tog han i Bergen 1808⁵² og kom i det hele taget vidt omkring. Inden Englandskrigene gik farten mestendels til Holland. Herefter var hans trafik størst til Altona, Hamburg, Stade og Cuxhaven ved Elbens udmunding, som han år efter år refererer til og bl.a. roser for frihandlen dér. I Altona afsatte han landbrugsprodukter og jydepotter, medens han bragte kolonialvarer og andet handelsgods tilbage til Vadehavet.⁵³ Altona beskriver han i rosede vendinger, som fx i optegnelsen for 1840:

⁴⁷ Damgaard 1993, 157.

⁴⁸ Graugaard 1993, 167.

⁴⁹ Guldberg 2010.

⁵⁰ Hahn-Pedersen 1993, 107.

⁵¹ *Ibid.*, 111f.

⁵² Kristensen 1977, 37.

⁵³ Plough 2010

Altona, hvortil jeg 1798 gjorde min første udflugt til søs, en fri og yndig handelsplads, er vokset således i min tid, at den måler sig med en af de største her i landet. Hvad er årsagen? Frihed, ingen told! Det giver den lejlighed til at huse og handle for hamborgerne, betydelige varemængder kommer og går ind og ud, sætter flere hundrede hænder i værk uden at generes af told, konsumtion m.m., der lægges i vejen for den stræbsomme.⁵⁴

Han er tydeligvis liberalt indstillet, men patriotisk mere end national. Der er langt til en københavnsk nationalliberalisme. For ham udgør det indre af Jylland en besværlig barriere og grænse i forhold til hovedstaden. Men der er til gengæld også kvaliteter nok vestpå:

derimod [er] den vestlige kyst mere behagelig, mere gæstfri og mere beskeden at færdes iblandt, og som min erfaring altid har lært mig, at de bedste og beredvilligste folk er ved søkysterne, allerhelst hvor der blandt disse gives søfolk. Man finder der mere civilisation, et mere habilt og fordomsfrit væsen end når man rejser blandt bondestandens ringere befolkning.⁵⁵

Nogen beskeden mand var Søren Rasch aldrig. Man skal nok benytte citatet mere som udtryk for en selvsikker vestjysk selvforståelse hos en stærk enkeltperson end som et bevis for en generisk holdning. På den anden side er der talrige eksempler i hans optegnelser på, at han nedfælder det, han mener, vil falde i god jord. En vis klangbund for hans udsagn med dets djærve selvbevidsthed må man derfor nok kunne påregne.

NORDENFJORDSK SKUDEHANDEL

I Skagerrak foregik der en livlig skudetrafik fra 1600-årene og langt op i 1800-tallet, men der foregik også handelsmæssig trafik i Kattegat, hvor svenskerne sejlede på både Eiker ved Drammen og Kristiansand.⁵⁶ Mest omfattende var dog handelsorbindelserne mellem Sydnorge og Nordjylland med ladepladser og skudehavne. Allerede i begyndelsen af 1600-tallet landede nordmændene tømmer i Nr. Lyngby og Furreby, hvor de lokale så kunne servicere dem med "ølsal og andet", som der står på en mindsten i Løkkens anlæg.⁵⁷ Takket være især lokalhistorikeren Carl Klitgaards omfattende studier i skudehandelen mellem Norge og Jammerbugten kan vi danne os et indblik i trafikken. Den strakte sig fra Klitmøller i Thy op til Hirtshals, hvor pakhuset i Tornby, hvor varerne blev opbevaret inden de blev fragtet videre til købmandshandelen, den dag i dag vidner om den omfattende skudehandel på Norge i 1700- og 1800-årene. Fra Thys vestkyst til Norges sydkyst er der lidt

⁵⁴ Kristensen 1977, 159.

⁵⁵ Ibid., 62.

⁵⁶ Tveite 2007.

⁵⁷ Brock 2002, 150.

over 100 km.; en distance der med gunstige vindforhold med sejlskib kunne tilbagelægges på ca. otte timer, dvs. fra morgen til aften.⁵⁸

Fra Norge blev der især eksporteret tømmer, kakkelovne, tran, slibesten og jern, medens der fra Danmark fortrinsvis blev sendt korn nordpå. Skudehandelen synes at have taget et voldsomt opsving i sidste halvdel af 1600-tallet med opkomsten af sejlene bondekøbmænd. Årsagen var indførelsen af konsumtionsskatten på landbrugsprodukter ved indførelse til købstæderne, den såkaldte porttold. Den bevirkede, at landboerne søgte til kystpladserne med deres varer i stedet for til købstæderne. Indtil da havde især thyboer og hanniker taget teten; efter 1670 begyndte også vendelboerne at skudehandle, om end selvejere fra Klitmøller og Hanherrederne fortsat var toneangivende, hvilket selvsagt var en torn i øjet på købstaden Thisted. Effekten heraf var en kraftig vækst i ladepladserne på Sørlandet, hvor Risør, Arendal, Mandal, Grimstad samt Kristianssand i løbet af årene ca. 1650-1850 udviklede sig til egentlige købstæder med et tydeligt dansk isæt i befolkningen.⁵⁹ Efternavne som Vendelbo, Harbo, Hjørring er indikationer herpå. Det er ligeledes blevet gjort gældende, at talesproget i disse egne var præget af dansk, hvad angår både tonefald og den karakteristiske klusilsvækkelse af konsonanterne p, t. og k efter en vokal.⁶⁰

Skudehandelen i Han Herred omfattede også mindre steder som f.eks. Tranum Strand, hvor Lars Bonderup i 1834 fik bevilling til at drive skudehandel på både Norge og England.⁶¹ Pakhuset i Tornby er et andet synligt bevis på, at også mindre lokaliteter var involveret. Også ved Slettestrand var der ladeplads fra omkring 1810. Der var endvidere skudehandelspladser i mindre bebyggelser som Stenbjerg, Lønstrup og Kjul. Skudehandelen i Han Herred samt Klitmøller og Vigsø havde sin blomstring i tiden op til ca. 1840. I 1683 var der 10 skuder hjemmehørende i Klitmøller, i 1769 endog 13.⁶² Indtil da havde Limfjorden været lukket mod vest, men efter stormfloden 1825 og åbningen af Agger-Thyborønkanalen blev centret for skudehandelen rykket nordpå, hvor Løkken nu blev hovedstedet for sejladsen. I de 15 år mellem 1857 og 1871 udklareredes der her ca. 71 skibe årligt, eller 1.070 i alt, hvoraf 240 var norske. Ikke sært at man på begge sider af Skagerrak oplevede sig som en del af et kulturelt fællesskab, som blev forbundet af havet. Carl Klitgaard taler om både en økonomisk og en befolkningsmæssig indvirkning med talrige familieforbindelser.⁶³ Alene i hans undersøgelse af slægten Toft fra Klim er han stødt på flere norske medlemmer.⁶⁴ Så livlig var trafikken tværs over Skagerrak, at det i en klage fra Aalborg Købmandslaug til stænderforsamlingen i Viborg hedder sig, at størstedelen af Vendsyssels og Han Herreders landbrugsprodukter udførtes over

⁵⁸ Hvidtfeldt 1935, 63.

⁵⁹ Klitgaard 1939, 636.

⁶⁰ Hald 1978, 105.

⁶¹ Klitgaard 1956, note 10.

⁶² Klitgaard 1939-41, 641f.

⁶³ Klitgaard 1932-34, 383.

⁶⁴ Klitgaard 1942.

Vestkysten, ligesom de fleste af de købmandsvarer, der blev indført, også kom til landet ad den vej gennem bonde- og skipperprang. Til gengæld kom der så for lidt i toldkassen i Aalborg.⁶⁵

I 1871 kom jernbanen fra Nørresundby til Frederikshavn, hvor den fortsatte til Skagen fra og med 1890. Som konsekvens heraf blev den nordjyske skudehandel langsomt bragt til ophør. Men da havde trafikken også været ved i hen ved 300 år og været en væsentlig del af den nordjyske selvforståelse.

Dette fører os frem næste problemstilling: hvorledes kunne det gå til, at denne del af Danmarkshistorien ikke er kommet frem i lyset?

UDRENSNINGERNE I KULTURARVEN

– MONOCENTRALISME OG ENSTRENGET KULTURARV

Kulturarven i Danmark har i to tempi været udsat for en kombination af selektion, fremhævelse og glemsel. Første fase tog sin begyndelse i 1838, hvor Orla Lehmann i en blanding af hån og trussel uskrømt advarede jyderne mod at have for tætte forbindelser til Hertugdømmerne og Hamburg.⁶⁶ Det var frygten for det stærkt ekspanderende Hamburg, der langt mere end København var det naturlige økonomiske centrum i Jylland for handel og omsætning, som spillede ind.⁶⁷

Handelsstanden i hovedstaden havde betydelige interesser i den nationale bevægelse og havde både politiske og økonomiske motiver til et brud med de tyske dele af monarkiet. Med sin politiske begavelse og sine retoriske evner spændte Lehmann nu i stigende grad nationalismen for den økonomiske og magtfeberstræberiske vogn. Det nationale program med krav om Danmark til Ejderen, dvs. indlemmelse af Slesvig i kongeriget, indebar, at Holsten og Lauenburg kunne sejle deres egen tyske sø, og knyttede sig fint til kravet om en forfatning. Konflikten mellem centrum og periferi, eller måske snarere konflikten om, hvad der var centrum, og hvad der var periferi, blev nationaliseret.

Medvirkende hertil var, at man kunne hente skyts til denne retorik hos andre toneangivende kredse i hovedstaden. Her kom en kunstteoretiker som N.L. Høyen og kunstnere som H.W. Bissen på banen som centrale aktører inden for den nationalliberale kulturpolitik.⁶⁸ De blev flankeret af historikere, som også optrådte som de nationalliberales håndgangne mænd.⁶⁹ Fra slutningen af 1830'erne havde C.F. Allen skrevet på sin *Haandbog i Fædrelandets historie*, der betonedede at Slesvig "altid" havde været gammelt dansk land, som imidlertid via skæbnens ugunst var kommet i udanske hænder. Det nationale spil fik næring af kongens sprogreskriptudspil fra 1840 med henblik på en styrkelse af dansk sprogbrug i Hertugdømmer-

⁶⁵ Ibid., 386.

⁶⁶ Frandsen 1996, 197ff.

⁶⁷ Bjørn 1998, 54.

⁶⁸ Damsgaard 1993.

⁶⁹ Becker Christensen 1995, 446 ff.; Frandsen 2004, 21 ff.

ne, og i 1845 kom forbuddet mod den slesvig-holstenske trikolor, i 1846 Det åbne Brev af 8. juli der søgte at styrke Helstaten på bekostning af slesvig-holstenske interesser, og i 1847 loven af 28. januar der fastlagde en ny helstatsforfatning. Alle disse udspil gavnede nationalliberale interesser.

En, som befandt sig midt i orkanens øje, var den sønderjyske politiker Peter Hiort Lorenzen, der var glødende liberalist og regionalist. Hans store ideal var Eidsvollforfatningen, og han håbede på, at en lignende kunne blive indført for hans eget land, Slesvig.⁷⁰ Hans modersmål var den sønderjyske dialekt, ligesom han talte flydende tysk, medens hans evne til at udtrykke sig på rigsdansk var pauver. Det må derfor betragtes som en historiens ironi, at han er gået over i historien som den, der i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 første gang talte dansk – og ”vedblev at tale dansk”, som sekretæren dér, som var helstatsmand, noterede i referatet efter at have oversat talen til højtysk. Hiort Lorenzen har givetvis talt sønderjysk, som de fleste i forsamlingen i øvrigt ubesværet forstod. Han blev fra sit regionale ståsted lokket over på den danske side efter en kraftig bearbejdning af Orla Lehmann, der lovede ham, at liberalismen snart ville sejre i Danmark, og at foreningen af liberalisme og slesvig-holstenisme kunne varetages bedre af en ”dansk” nationalliberal Ejderpolitik end af de slesvig-holstenske liberale, der risikerede at komme i klørne på den reaktionære og opportunistiske Christian August, Hertug af Augustenborg. På efterfølgende møder i København fremgik det, at Hiort Lorensens ”rigsdansk” ikke tiltalte det københavnske bourgeoisie, der havde deres eget hovedstadslige lokalsprog som norm og mente, at det var denne norm, der skulle rettes ind efter.⁷¹ Det er formodentlig også en af årsagerne til, at en anden fremtrædende sønderjysk politiker, Laurids Skau, delvis blev lagt på is i hovedstaden, idet han var begyndt at optræde vel hovedstadsagtigt og ikke i overensstemmelse med den bondekofteskotisme, de hovedstadsliberale forventede af en mand fra Sønderjylland.⁷² Det slesvigske spørgsmål skulle de københavnske nationalliberale nok selv håndtere. Der skulle regeres *for* folket, ikke *af* folket.

Det er blevet hævdet, at Helstaten blev sprængt af nationale årsager. Det er ikke rigtigt. Helstaten – hvad angår dens tyske dele – blev bragt til ophør, fordi Danmark var en enevældig stat med en voldsomt centralistisk struktur, som ikke kunne forstå, at denne centralisme var undertrykkende i forhold til andre dele af riget, og som desuden i sin rede havde en gøgeunge i form af de nationalliberale, der var parat til at ofre ikke kun Helstaten men også liberale principper i såvel politisk som økonomisk henseende til fordel for pleje af egeninteresser.⁷³ Der var i København kræfter, der brugte nationalismen særdeles aktivt, således at denne dybest set fredelige ideologi blev anvendt til fremme af en aggressiv politik, som begyndte med

⁷⁰ Fink 1955, 139.

⁷¹ Pedersen 2005.

⁷² Gregersen 1967.

⁷³ Kayser Nielsen 2009, 178ff.

en borgerkrig og sluttede med en national centralisme og et kulturelt monopol, som kom til at sætte rammerne for overlevering af en kraftigt reduceret kulturarv.⁷⁴

Anden fase udgøres af begivenhedskomplekset omkring 1864 og konsekvenserne heraf. 1864 betød et stort tab for Danmark som helhed, men der var kredse, som ikke desto mindre nød særdeles godt heraf. Én ting var afståelsen af Hertugdømmerne, som betød et væsentligt tab, hvad angår både territorium, indbyggere, driftighed og udviklingsduelighed. En tredjedel af landet måtte afstås.

En anden, hyppigt overset følgevirkning var det tab af en centrum-pluralisme, som afståelsen af Hertugdømmerne indebar. I første række medførte det tabet af Holsten og dermed Altona som landets næststørste by, der med nærheden til Hamburg havde udgjort Helstatens andet store centrum. Holsten blev ramt af glemsel og fortrængning, medens Slesvig fik tildelt rolle som Danmarkshistoriens begrædelige *lieu de mémoire*. Med Steen Bo Frandsens ord blev Ejderen en grænse mellem erindring og glemsel.⁷⁵

Yderligere en ledsageeffekt var den svækkelse af den vestjyske orientering i eksportsammenhæng i retning af Tønning, Husum, Elmshorn og Altona-Hamburg, som anlæggelsen af Esbjerg havn med en jernbaneforbindelse direkte til og fra hovedstaden skulle råde bod på. Det var medvirkende til at reducere betydningen af de mange decentrale centre langs den jyske vestkyst. Konsekvensen heraf var en skæbnsvanger centrum-monopolisering, der nu kunne koncentrere sig om hovedstaden og eliten dér. Det samlede resultat heraf blev en udpræget glemsel af provin og periferi som helhed og en negligering af den tyske kulturarv i Danmark i særdeleshed, som stadig er fremherskende. Fredning af bygninger opført af tyske arkitekter hører fortsat til undtagelsen. Fredning af jernbanestationer og skolebygninger, som der ellers er mange af rundt om i Danmark, finder ikke sted i Sønderjylland, fordi bygningerne er "tyske". Peter Dragsbo har i en undersøgelse heraf anført en stribe af ellers bevaringsværdige arkitektureksempler, som er blevet forbigået af netop denne årsag.⁷⁶ Den nationalliberale kulturarv, som blev initieret sidst i 1830'erne, er tilsyneladende særdeles levedygtig. Den nord- og vestjyske orientering mod vest og mod nord og altså ikke mod øst til hovedstaden er totalt "glemt" og overset.

Efter Helstatens sammenbrud bestemte den nye nationalstats historikere, hvad der skulle huskes, og hvad der skulle glemmes.⁷⁷ Begivenhederne i 1864 og monocentralismen med den tilhørende homogenisering af kulturarven indebar tilsidesættelse af den slesvig-holstenske og dermed multikulturelle kulturpåvirkning. Tabet af ikke mindst Holsten som kanal til Tyskland og dermed det europæiske

⁷⁴ Kayser Nielsen 2008.

⁷⁵ Frandsen 2009.

⁷⁶ Dragsbo 2005.

⁷⁷ Frandsen 2008, 351.

kontinent indebar sammen med skandinavismens hensygnen i det hele taget en udtørring og indsnævring af alle andre kulturelle impulser udefra. Man lukkede sig om sig selv i et snævert lille-dansk folkefællesskab. 1864 betød en forhærdelse af de kulturelle grænser ikke kun mod syd, men også mod vest og nord. Sluppet af med Altona og Holsten kunne man nu også glemme trafikken over Kattegat og Skagerrak og den florissante kvæghandel med England. Med den trinvis udvikling af jernbanenettet i det nye, "lille" Danmark, kunne København, som nu blev den førende industriby med tilhørende urbanisering og derved etablering af et nyt stort fødevarermarked, også i socioøkonomisk henseende fremstå som landets største "motor".

De åbne og porøse grænser forsvandt i samme ombæring som selvforherligelsen af hovedstaden og dens elite tog til i en jublende hyldelse til og dyrkelse af den danske nation, som nu blev konstrueret som et lyst hoved i hovedstaden og en tung og tilbagestående krop i periferien. Provinsen blev reduceret til bonderomantik med pittoreske interiører fra bondehjem og farverige fiskere, der op gennem 1800-årene gennemgående er malet, medens de står på land og yderst sjældent under arbejdet til havs.⁷⁸ Selv Fynbomalerne, der ellers bestræbte sig på en vis virkelighedsnær karskhed, anlagde en urban optik på arbejdslivet.⁷⁹ Det er en søndagskultur, vi ser. Selv her var det svært at sætte sig ud over de matricer, som opererede med en eksotisering af provinsen.

ALTERNATIV: KULTURARV SOM PROCESSER OG PORØSHED

Den norske kulturhistoriker Arne Bugge Amundsen har i en interessant artikel om erindringspolitik i Norge påpeget, at Larvik og det vestfoldske grevelandskab ligesom bondekulturen i "flatbygdene" nordøst for Oslo er svære at passe ind i den samlede norske nationalfortælling. De er for danske og for lidt bonde i betydning frit, fattigt og selvstændigt – i modsætning til den norske bonde som repræsenterede noget frit, højt, ægte og upåvirket.⁸⁰ Ifølge ham ville det imidlertid være reduktivt at overse kulturarven fra Larvik og omegn, for så vidt som den repræsenterer et korrektiv til den store norske nationalhistorie. I Larvik er der masser af danske spor, som er ildsete og oversete. På samme måde, kunne man tilføje, som trafikken nordpå fra Klitmøller, Blokhus, Løkken og Skagen er glemt og overset i den danske nationalfortælling. Larvik og omegn repræsenterer en særegenhed, som bør redde fra tavshed og glemsel, mener han.

Imidlertid kan man stille spørgsmålet, om der kun er tale om korrektiv og særegenhed. For Danmarks vedkommende drejer det sig nok om mere end som så. I det mindste hvis man tager i betragtning, at Fanø i anden halvdel af 1800-tallet havde landets næststørste handelsflåde, er det tvivlsomt, om der kun er særegenhed

⁷⁸ Praëm 1962, 124.

⁷⁹ Guldberg 1997.

⁸⁰ Bugge Amundsen 2004.

på spil. Tværtom tegner der sig et billede af en nationalfortælling og en kulturarv, som mere har karakter af alternativ end af korrektiv.

Modsat essentialisternes tro på en "evig" og uforanderlig nationalisme siden Arilds tid og modsat konstruktivismens tro på en én gang for alle konstrueret, etableret og fast national kerne og retorik, påpeger nationalismeforskningen og den kritiske kulturarvsforskning af i dag, at nationalismen bliver aktualiseret, når den har relevans for eller kan sættes i forbindelse med folks liv. Det er derfor forkert at se nationalisme som en udelukkende rationel og målrettet politisk strategi. Nationalismen har også været et stærkt emotionelt anliggende, som det bl.a. kommer til udtryk i kampen om sangen i det dansk-tyske grænseland.⁸¹ Det er tilsvarende også formålsløst at søge efter én storslået teori, der kortlægger nationalismens væsen, ligesom det er vildledende at tænke sig én enestående løsning på nationale konflikter. Nationalismen kan ikke tingsliggøres som en selvstændig kraft, men må ses som et sæt af idiomer, praksisser og retoriske "possibilismer", som kan bringes til at virke i samklang med andre politiske og kulturelle muligheder.

I lyset af nationalismen som "possibilisme" virker det metodisk langt mere frugtbart at anskue nationalismens historie som procesforløb, og her i særdeleshed som noget der ikke kun er topstyret, men også "gøres" fra neden, hvor det er nærliggende at flytte fokus fra nationalismens centrum til periferi og randområder, nærmere bestemt til nationens grænser. Hovedtanken i den forbindelse er, at netop ved grænsen kan man se, at det nationale flytter sig, transformeres, ulmer og gløder, forsvinder, relativeres, aktualiseres og forskydes etc.⁸² Grænsen er ikke i essentialistisk forstand, men er snarere noget, der praktiseres. Omgangen med grænsen indskriver sig som en del af en række kulturelle processer, og må derfor udforskes i et performativt perspektiv. Dvs. at man skaber og vedligeholder grænsen i et fortløbende processuelt forløb, der har karakter af multiplicitet, idet grænsen simultant praktiseres på en række forskellige, men dog relaterede måder. Grænsen er omskiftelig, porøs og flertydig.⁸³ Den finder bestandigt sted: i en "forhandlingsituation", hvor der bydes til og fra. Væsentligt er det endvidere at operere med grænsen som "situationer", der sammen med visse grundlæggende mønstre kontinuert udføres forskelligt med forskellige former for performativitet, samt "relationelt" for så vidt som praktiseringen af grænsen altid har sociale hensyn og iscenesættelser som medspiller. Praktiseringen af grænsen forekommer aldrig i et socialt og kulturelt tomrum. Grænsen er hverken en vejbo, en paskontrol eller en streg på et landkort. Grænsen er en situation og en relation, hvor man udveksler, forhandler, afvejer, påvirker og påvirkes.

I en vandnation som den danske har de flydende grænser ved vandet, i havnene, på havet og på farten været mindst lige så betydningsfulde og betydningsmættede

⁸¹ Koldau 2008; Adriansen 2008.

⁸² Sandberg 2009.

⁸³ Kayser Nielsen 2005, 125ff.

som grænsen over land til Hertugdømmerne og til Tyskland. Lærer P. Pedersen fra Bjerregård på Holmslands Klit har i forbindelse med en stranding af det russiske dampskib S/S Wanda i 1902 ved Husby med en besætning, der fortrinsvis bestod af kinesere, beskrevet fordelene ved at bo ved den åbne havgrænse:

”Nok bor vi afsides herude i klitterne, men havet sørger rigtignok for vores be-læring om alle ting fra jordens fjerne egne. Når vi tænker på børn inde fra hedesog-nene, langt fra vand og færdsel, hvor må vi så ikke være taknemmelige over at være født her på havsiden”.⁸⁴

De strandede kineserne blev vist frem til fotografering i Ringkøbing. Også dette kommenterede lærer Pedersen:

Når vi ret betænker det, så er der noget menneskeligt også ved en kineser, og vi kunne se, hvorledes kineserne holdt sig til os, som de nu var bekendt med og stolede på. De gene-rede sig ved den opsigt, de vakte. Det var ligesom den gang, vi var i teater i København, og alle de tunte københavnere skulle vende sig om og glo på os gennem kikglas, for vi havde jo sort krave på og vadmelstøvler.⁸⁵

Når fiskerne på Læsø fortæller om møder med svenske fiskere fra Vestsverige, er det mødet, sammenligningen og udvekslingen, der er i højsædet. Man gik ombord hos hinanden for at akkordere om prisen på fisken, hvorefter man drak kaffe sam-men, fortalte historier og udvekslede oplevelser fra den store verden:

”Vi kunne også nok få brød til, men deres knækbrød var vi ikke meget for at ri-sikere vore tandstumper i. Derimod havde de nogle bitte franskbrød, som vi flæk-kede og lagde smør på. De smagte gode. Og ellers kunne vi få knalder til”.⁸⁶

Læsøfiskerne syntes, at svenskerne var hårdføre og nøjsomme og levede lidt tarveligt og spartansk: ”Det eneste sted på dækket, hvor de kunne få en smule læ, var i stævnen, når fokken var nede. Så lå de med hovedet i røven af hinanden oppe langs med lønningen”.⁸⁷

Man forbindes af kaffen og ”knalderne”, noterer forskelle og ligheder, som de forekommer i situationer og interaktioner – og sejler så hver til sit. Grænsens mul-tiplicitet udgøres af et kontinuerligt *flow* af stabilisering og destabilisering udført af flydende heterogene netværk af forbindelser mellem sameksisterende socioma-terielle netværk, således at også grænsen kommer til at bestå af en klynge af for-skellige sameksisterende versioner af grænsen i form af skiftende praktikker.

⁸⁴ Tarbensen Christensen 1995, 179.

⁸⁵ Ibid., 181.

⁸⁶ Espegaard 1978, 36.

⁸⁷ Ibid., 38.

AFSLUTNING

Og så kan vi vende tilbage til Kristi Himmelfartsdagen 2009. D-dagen på havnen i Hvide Sande. Den ene af de to harmonikaspillere den dag var Eigil Andersen, der har et langt liv som fisker bag sig. Han er gift med en kvinde fra Skagen og har ad den vej lært sig en del af det sømands- og sejladsrepertoire, som Fisker Thomas har holdt i hævd med forbindelser nordpå til Norge og Sverige. Eigil Andersen har selv medvirket til at videreføre den i det navnkundige spillemandsorkester i Hvide Sande med navnet *Krukker og Korsfisk* med sange og melodier fra dels Vadehavsregionen, dels den samlede vestkyst og nogle svenske sømandsvalse på repertoireet.⁸⁸ Orkestret blev samlet i 1980 og stod året efter for musikken ved Hvide Sandes 50 års jubilæum. Den kulturarv, som ikke blev belyst, da vi kiggede gennem nøglehullet, ført dertil gennem et tilsyneladende banalt-nationalt fænomen som madretter, deres tilbehør og tilberedning, har her levet sit eget, totalt upåagtede liv. På skrift og i radio og tv syner den ikke af meget. Man fristes til at mime Gottfrid Benns diktum: "Wovon man nicht reden kann, vom dem muss man singen".

KONKLUSION

Det har – på baggrund af Fernand Braudels udsagn om, at madkultur ikke kun er anekdotisk stof – været tesen i denne artikel, at madkulturen kan være en genvej til belysning af nationalfortællingen og kulturarven med dens mange skikkelser. Denne tanke knytter sig til en forestilling om, at nationalismen hverken er en uforanderlig størrelse eller en homogen størrelse, ej heller en størrelse der befinder sig i hovedstæder og andre centralismefortætninger; endsige en størrelse der er affødt af en kulturspredning fra oven. Kulturarv, nationalfortælling og national identitet er også et periferianliggende, som kan analyseres med en metodik, der har karakter af en "fra nedentil"-tilgang, og med en optik der har en ekstrovert transnational kulturarv for øje mere end en introvert nationalisme *für sich*. Denne transnationalistiske kulturarv, er det blevet påvist, stod i 1700- og 1800-tallet langt stærkere i periferien af Danmark end i hovedstaden.

En sådan tilgang kan også pege i retning af en anden fordeling af forholdet mellem land og by end den gængse, hvor byen dominerer sit bagland såvel økonomisk som kulturelt med hovedstaden som det mest karakteristiske eksempel. I eftersporingen af en alternativ kulturarv stødte vi med Vestjylland som det mest karakteristiske sted på en land/by-struktur, hvor købstæder som Lemvig og Ringkøbing var underordnet de mange små økonomiske kraftcentre på gårdene rundt om, og hvor "handlende bønder" ikke var afhængige af købstaden, men fortrinsvis brugte den som udskibningshavn og til køb af luksusvarer.

Begge dele har givet anledning til en fokusering på det, man kunne kalde en "pors" kulturarv, som har været åben og modtagelig for kulturpåvirkninger udefra og

⁸⁸ Estrup 2009.

gjort den spændstig og foranderlig, hvilket må reducere fristelsen til at anskue den som en kasse eller en ting. Kulturarven og den nationale identitet har været stedt i foranderlighed som andet og mere end et hovedstadsanliggende. Det er set i lyset heraf nærliggende at anskue den som værende indflettet i kulturel *transfer* og netværksforbindelser. Det er her, madkulturen kommer ind i billedet som et sådant stykke materiel kultur, der knytter sig til netværk og til det at "gøre" nationalisme, uden at der foreligger en bevidst strategi, og uden at der står skrevet nationalisme over portalen. Madkulturen på Vestkysten kan illustrere andre bidrag til det nationale end dem, som kan sættes i monrer på museer, puttes i højskolesangbøger, placeres i tekstsamlinger eller gøres til genstand for højtidelige ceremonier med reference til "store ideer" fra hovedstaden. Skal man tegne et portræt af den samlede danske kulturarv og nationale identitet, herunder også de dele som enten er gået i glemmebogen eller aldrig har vundet anerkendelse, må også kulturpåvirkningerne og netværksorienteringerne til Hertugdømmerne samt nordpå og vestpå medtages. Det kan man bruge madens kulturhistorie til, nemlig til at tegne et portræt af en anden og alternativ kulturarv end den homogent nationale og monovalente kulturarv. Der findes også en kulturarv i periferien, og den kan fungere som spor, der fører i retning af alternative måder at være dansk på.

Litteratur

- Adriansen, Inge 2008, "Et af de farligste agitationsmiddel, danskerne ejer' – Sønderjydernes Blaa Sangbog", i: Anne Svånaug Haugan, Niels Kayser Nielsen og Peter Stadius (red.): *Musikk og nasjonalisme i Norden*. Porsgrunn: Høgskolen i Telemark, 41-65.
- Becker-Christensen, Henrik 1995, "Sønderjylland i dansk historisk forskning", i: *Sønderjyske Årbøger* 1995, 447-456.
- Bjørn, Claus 1998, "Den danske stat ved indgangen til 1848", i: Claus Bjørn (red.): *1848 – det mærkelige år*. København: Museum Tusulanum, 47-66.
- Bohman, Stefan 2008, "Musik som kulturarv og kanon", i: Lars-Eric Jönsson, Anna Wallete og Jes Wienberg (red.): *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*. Göteborg og Stockholm: Makadam, 121-136.
- Bracker, Jörgen 1987, *Hamburg. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Wendemarken einer Stadtgeschichte*. Hamburg: Ernst Kabel Verlag.
- Braudel, Fernand 1977, *Afterthoughts on Material Culture and Capitalism*. Baltimore og London: The Johns Hopkins University Press.
- Brock, Kirsten 2002, "Løkken ved havet", i: Michael Ax m. fl. (red.): *Havets Nordjylland*. Aalborg: Nordjyllands Amt, 150-157.
- Buciek, Keld 2008, "Kulturarv – integration, landskab og nationale identiteter", i: Lars-Eric Jönsson, Anna Wallete og Jes Wienberg (red.): *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*. Göteborg og Stockholm: Makadam, 65-82.
- Bugge Amundsen, Arne 2004, "Å gjenoppdage byen – lokal kulturhistorie i en ny tid", i: *Sophus. Historisk Tidsskrift for Larvik* 2004: 1, 21-30.
- Clavin, Patricia 2005, "Defining Transnationalism", i: *Contemporary European History* 14: 4, 421-439.
- Damgaard, Ellen 1991, *Lemvig. Langt væk? Fra hvad?* Lemvig: Lemvig Museum.
- Damgaard, Ellen 1993, "Cattle Trade in the 18th and 19th Century: A Question of Peasant Economy and World Orientation", i: Mette Guldborg, Poul Holm og Per Kristian Madsen (red.): *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 151-163.

- Damsgaard, Nina 1993, "Den nationalliberale kulturpolitik", i: Bjørn Poulsen og Ulrich Schulte-Wülver (red.): *Istedløven. Et nationalt monument og dets skæbne*. Herning: Poul Kristensens Forlag, 19-31.
- Dragsbo, Peter 2005, "Forsømt kulturarv i Sønderjylland", i: Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.): *Sønderjysk kulturarv*. Sønderborg: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 118-123.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren 1990, *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Liber.
- Espgaard, Arne 1978, *Liv og sprog på svundne tiders Læsø*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfarts museet.
- Estrup, Christian, "Musikken, livet, de glade dage", i: *Ywl o æ Kle't* 2009.
- Fink, Troels 1955: *Rids af Sønderjylland historie*. København: Schultz' forlag.
- Folke Ax, Christina 2009, "Kost og kystsamfund", i: Ole Hyldtoft (red.): *Kost og spisevaner i 1800-tallet*. København: Museum Tusulanum, 183-207.
- Frandsen, Steen Bo 1996, *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-1864*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Frandsen, Steen Bo 2004, "Det nya Norden efter Napoleon", i: Max Engman og Åke Sandström (red.): *Det nya Norden efter Napoleon*. Stockholm: Almqvist & Wicksell, 19-54.
- Frandsen, Steen Bo 2008, *Holsten i Helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. København: Museum Tusulanum.
- Frandsen, Steen Bo 2009, "Ejderen som grænse mellem erindring og glemsel", i: *Historie* 2009: 2, 24-48.
- Graugaard, Esben 1993, "Danish Cattle Dealers in England in the Last Half of the 19th Century. An Introduction", i: Mette Guldborg, Poul Holm og Per Kristian Madsen (red.): *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 165-175.
- Gregersen, H. V. 1967, "Laurids Skau og Goldschmidt", i: *Sønderjyske Årbøger*, 1. halvbind 1967, 110-152.
- Grinder-Hansen, Keld 2008, "Kanon – et middel til at opnå samlingskraft i samfundet?", i: Lars-Eric Jönsson, Anna Walleto og Jes Wienberg (red.): *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*. Göteborg og Stockholm: Makadam, 149-165.
- Guldborg, Jørn 1997, "Malere, håndværkere, bønder og borgere. 'Fynboernes' natur", i: Jørn Guldborg og Lars Qvortrup (red.): *Fynboernes natur*. Odense: Odense Universitetsforlag, 51-107.
- Guldborg, Mette 2010, "Vadehavets havne og ladepladsen", i: *Sjæklen* 2009, 9-21.
- Hahn-Pedersen, Morten 1993, "From Cattle to Containers. A Cruise through Three Hundred Years of Seafaring in West Jutland", i: Mette Guldborg, Poul Holm og Per Kristian Madsen (red.): *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 103-116.
- Hald, J. C. 1833, *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende, bd. 8: Ringkjøbing Amt*. København: Landhusholdningsselskabet.
- Hald, Kristian 1978, "Lidt om sproglige forbindelser mellem Nordjylland og Syd norge", i: Peter Kr. Iversen, Knud Prange og Sigurd Rambusch (red.): *Festskrift til Johan Hvidtfeldt*. København, 105-113.
- Henningsen, Lars N. 2008, "Mønsterregion i det danske monarki 1721-1814", i: Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Sønderjyllands historie indtil 1815*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 333-474.
- Hvidtfeldt, Johan 1935, "Skudehandelen i det 17. århundrede", i: *Jyske Samlinger*, 5. Rk, 2, 29-79.
- Höjer, Henrik 1999, "Snabbätning, siffror och samhällsförändring. Något om statistikens roll i det svenska nationsbygget", i: Lars Pettersson (red.): *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 29, 13-42.
- Jansson, Torkel 1995, "Från stormakt till smånation. En väv av ekonomisk-politiska och socio-kulturella trådar", i: Stellan Dahlgren, Torkel Jansson og Hans Norman (red.): *Från stormakt till smånation*. Stockholm: Tiden, 23-34.
- Jónsson, Guðmundur 1997, "Changes in Food Consumption in Iceland ca. 1770-1940", i: Johan Söderberg og Lars Mangnusson (red.): *Kultur och konsumtion i Norden 1750-1950*. Helsingfors: FHS, 37-60.
- Kayser Nielsen, Niels 2005, *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Kayser Nielsen, Niels 2008, "Kulturarv i det dansk-tyske grænseland – nationalliberalismens lange skygger i en centralistisk nation", i: Lars-Eric Jönsson, Anna Wallethe og Jes Wienberg (red.): *Kanon og kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*. Göteborg og Stockholm: Makadam, 221-246.
- Kayser Nielsen, Niels 2009, *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Klitgaard, Carl 1932-34, "Den nordjyske Skudehandel", i: *Jyske Samlinger*, 5, Rk, 1, 383-392.
- Klitgaard, Carl 1939-41, "Nordjylland og det norske Sørland. Skudehandelens Indvirken paa Befolkningsforholdene", i: *Historisk Tidsskrift* 10. Rk, Hefte 5, 626-657.
- Klitgaard, Carl 1942, Slægten Toft fra Klim, i: *Historisk Aarvog for Thisted Amt* 1942, 201-236.
- Klitgaard, Carl 1956, "Fra Han Herrederne", i: *Historisk Aarvog for Thisted Amt* 1956, 9-22.
- Koed Westergaard, Erik 1988, *Danske egnsretter Fra det gamle danske køkken*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Koldau, Linda Maria 2008, "German political songs used against the Danish in the 1840s to 60s", i: Anne Svånaug Haugan, Niels Kayser Nielsen og Peter Stadius (red.): *Musikk og nasjonalisme i Norden*. Porsgrunn: Høgskolen i Telemark, 11-39.
- Kristensen, H. K (udg.) 1977, *En dansk bondeskippers historie. Fra englandskrigens og skudehandelens tid. Søren N. Raschs optegnelser*. Historisk Samfund for Ribe Amt.
- Kulturministeriet (udg.) 2006, *Kulturkontakten – særnummer Kulturkanon*.
- Kaae, Bue 1984, "Bonden i Vestjylland i 1700-tallet", i: Flemming Just (red.): *Arbejdsrapport om Vestjyllands udviklingshistorie*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, 20-52.
- Linde, Kirsten 1993, "West Jutland Work Migrations during the Nineteenth Century", i: Mette Guldberg, Poul Holm og Per Kristian Madsen (red.): *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 203-216.
- Linde, Kirsten 1996, "'Afgået til Ribe Marked for at søge tjeneste'", i: *Hardsyssels Årbog* 1996, 61-76.
- Pedersen, Karen Margrethe 2005, "Folkedansk og rigsdansk i Sønderjylland", i: Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.): *Sønderjysk kulturarv*. Sønderborg: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 142-147.
- Plough, Mariann 2010, "Ho Ladeplads", i: *Sjæklen* 2009, 23-33.
- Praëm, Jørgen 1962, *Den danske fisker i litteratur og billedkunst*. København: Dansk Fiskeriforening.
- Rendboe, John og Peter Dragsbo 2005, "Den industrielle kulturarv i Sønderjylland", i: Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.): *Sønderjysk kulturarv*. Sønderborg: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 46-51.
- Rerup, Lorenz 1982, *Slesvig og Holsten efter 1830*. København: Politiken.
- Sandberg, Marie 2009, *Grænsens nærvær og fravær. Europæiseringsprocesser i en tvillingby på den polsk-tyske grænse*. Ph.d.-afhandling. København: Saxo-instituttet.
- Schultz Hansen, Hans 1994, *Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Schultz Hansen, Hans 2008, *Holsten i Helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. København: Museum Tusulanum.
- Schultz Hansen, Hans 2009, "Nationalitetskamp og modernisering 1815-1918", i: *Sønderjyllands historie efter 1815*. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 11-240.
- Stoklund, Bjarne 2009, "Kost og spisevaner på Læsø", i: Ole Hyldtoft (red.): *Kost og spisevaner i 1800-tallet*. København: Museum Tusulanum, 145-182.
- Tarbensen Christensen, Chr. 1995, *De nærer sig af vrag... Blandt strandfogeder, bjergere og redningsmænd mellem Nymindegab og Thorsminde*. København: Foreningen Danmarks Folke-minders Skrifter.
- Tveite, Stein 2007, "Västgötane i norsk handel", i: Christer Ahlberger og Pia Lundqvist (red.): *Va-rans vägar och världar. Handel och konsumtion i Skandinavien ca. 1600-1900*. Göteborg: Skrifter från Historiska institutionen i Göteborg, 87-92.

NIELS KAYSER NIELSEN ER LEKTOR
VED INSTITUT FOR HISTORIE OG OMRÅDESTUDIER,
AARHUS UNIVERSITET.

ABSTRACT

Kulturarv, nationalfortælling og national identitet er også et periferianliggende, som kan analyseres med en metodik, der har karakter af en "fra neden"-tilgang, og med en optik der har et transnationalt perspektiv for øje mere end en introvert nationalisme *für sich*. Denne transnationale kulturarv, vises det i artiklen, stod i 1700- og 1800-tallet langt stærkere i periferien af Danmark end i hovedstaden

Artiklen argumenterer for, at man med maden som indikator kan pege på en overset dansk kulturarv fra Nordjylland til Altona i Holsten, som peger ud over landets grænser og har en tydelig transnational karakter. Den nationalliberale samfundsforståelse med den monocentralisme, der blev et resultat af begivenhederne i 1864, har ikke kunnet levne plads til denne del af den samlede danske kulturarv og heller ikke til en forestilling om Danmark som et flercentreret samfund.

Skal man tegne et portræt af den samlede danske kulturarv og nationale identitet, må også kulturpåvirkningerne og netværksorienteringerne til Hertugdømmerne samt nordpå til Norge/Sverige og vestpå til England medtages. Herved kan der peges på en anden kulturarv end den homogent nationale og monovalente kulturarv. Der findes også en kulturarv i periferien, og den kan fungere som spor, der fører i retning af alternative måder at være dansk på.